

**«Сторінки пам'яті. Трагедія українського народу:
до 80-річчя Голодомору 1932 – 1933 років»**

Огляд літератури

Склали: **Серпухова В.М.**
Озеркіна О.В.

НБ ХНМУ

2013

Мета огляду літератури «Сторінки пам'яті. Трагедія українського народу: до 80-річчя Голодомору 1932 – 1933 років» – познайомити вас із деякими книгами та публікаціями із періодичних видань про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні, які знаходяться в фонді бібліотеки нашого університету.

Розпочинає наш огляд унікальна книга. Це перше українське видання, яке глибоко висвітлює тему Голодомору: «33-й: голод: Народна книга меморіал». Воно вийшло у світ у 1991 році. До книги увійшли документальні матеріали з «розсекречених архівів», а також багато фотографій, які ілюструють страшні події того часу. Книга-меморіал – перша спроба зібрати свідчення тисяч людей, які вижили і дожили до нашого часу. В ній розміщені поіменні списки людей, померлих від голоду. Автори книги нагадують нам: «Без повної правди про минуле, якою страшною вона не б була, не мислиться процес оновлення та очищення, що відбуваються в країні. Народна пам'ять – найдостовірніше історичне джерело».

З більш великим масивом документів і матеріалів про причини, масштаби та наслідки Голодомору ви можете ознайомитись у ряді інших видань. Серед них «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні», яка є лише частиною загальноукраїнського видавничого проекту і включає 17 обласних томів, та том міста Києва. На основі архівних джерел та свідчень очевидців узагальнено сучасний стан наукових досліджень з цієї проблеми. Публікується реєстр архівних документів, перелік населених пунктів, мешканці яких постраждали під час Голодомору. Подано оригінальні фотодокументи.

У книзі «Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали» наряду з офіційними документами, які найчастіше всього торкаються невиконання нереальних планів хлібозаготівель у різних областях України, опубліковано унікальні щоденникові записи очевидців голоду, а також звернення селян – листи, заяви, скарги, прохання.

Збірник документів і матеріалів «Колективізація і голод 1929–1933» розкриває процеси, які відбувалися в українському селі в ході

суцільної колективізації і призвели до Голодомору 1932–1933 рр. До збірника увійшли не тільки різноманітні офіційні документи (звіти органів виконавчої влади, вироки судових інстанцій, постанови, розпорядження та ін.), а також особисті листи, скарги, заяви, телеграми простих людей.

До вашої уваги книги, в яких розповідається про трагічні події тридцятих років на Слобожанщині.

Видання «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Харківська область» створена на пошану та вічну пам'ять померлих від голоду 1930-х років. Цей окремий том складається з трьох розділів. Найбільшим розділом книги є мартиролог (поіменний список жителів області, померлих в ці роки, з вказанням дати та причини смерті). У другому розділі вміщені документи, які розкривають окремі факти і події Голодомору на Харківщині. В третьому розділі – свідчення очевидців.

Про життя Харкова у цей період можна також дізнатися зі збірника документів «Голодомор 1932–1933 рр. у місті Харкові, столиці УСРР», до якого увійшли документи із архівних фондів. Вони розкривають жахливе становище тодішньої столиці. Як видно з протоколів засідань надзвичайних санітарних органів та інших нарад, професори медицини, головні лікарі та завідувачі лікувальних установ і дитячих будинків пропонували цілком реальні протиепідемічні заходи, вимагали гроші на їх проведення, але тільки восени 1933 р. почалася реалізація цих заходів.

Про жахливі події тридцятих років на Луганщині розповідається в книзі «Голодомор на Луганщині 1932–1933 рр.». В офіційних документах йде мова про збиральні компанії та хлібозаготівлі, про боротьбу зі спекуляцією хлібом та інше. А ось що написала комісія в доповідній записці про результати перевірки випадків голодування в двох районах області: «Угрожающе стоит вопрос об элементарной санитарии в связи с тем, что трупы хоронятся с задержкой, часто в клунях, сараях и сенях квартир... медико-санитарное состояние этих районов тяжелое. В наиболее тяжелом состоянии находятся дети...».

Про жнива Голодомору ви можете дізнатись з таких видань як монографія «Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом», яка стала результатом щорічного наукового семінару, започаткованого кафедрою міжнародного права Національного університету «Києво-Могилянська академія» у 2008 році. Зверніть увагу на дослідження Галини Журбелюк «Заподіяння розумових розладів під час голодомору 1932-1933 рр. в Україні як елемент злочину геноциду». Вона пише: «Період Голодомору 1932-1933 рр. був позначений в Україні особливо страшними психічними ушкодженнями: нервовими розладами, психічними хворобами з глибокими впливами функціональних порушень головного мозку, з неадекватним відбиттям реальності і відповідною поведінкою, що раніше не спостерігались у медичній практиці...».

У своїй книзі «Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор» відомий західний історик Роберт Конквест наводить жахливу статистику Голодомору: «... Вони гинули. 17 людей щохвилини. Тисячу щогодини. 25 тисяч щодоби. Такі жнива збирав великий голод в Україні». Автор дає визначення Голодомору: «На запитання, що є Голодомор, моя відповідь: це є геноцид». Не можу не навести слова автора про значущість свідчень людей, які пережили голод, приниження, або спогади їхніх дітей: «Найціннішим у цих спогадах – особливо якщо вони походять від самих селян – є їхня неприкрашеність, об'єктивність та відповідність дійсним фактам».

У зв'язку з цим слід згадати про книгу Валентини Борисенко «Свіча пам'яті: усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках». Пропонована публікація створена на основі записів усних свідчень старих людей, або спогади їх дітей, зроблених викладачами, аспірантами та студентами Київського національного університету ім. Т. Шевченка за спеціально складеними питаннями. Починаючи з 1994 року збирала свідчення і автор цієї роботи Валентина Борисенко. У книзі розміщено розповідь двох свідків трагедії-жителів Харківської області. Ось що розповіла мешканка села Піщанки Червоноградського району: «Навесні їли кульбабу, їли листя з дерев, їли кору вишні. Їли і

вбивали ворон, горобців». А ще вона сказала: «У нас на Харківщині є місця поховання жертв Голодомору».

На основі зібраних та записаних свідчень тих, хто пережив Голодомор, складена і книга «Голод в Україні: 1932–1933», яку вперше було надруковано в Нью-Йорку у 1985 році, а перевидано в Україні через 20 років. Крім того заслуговують на увагу декілька статей, які також ввійшли до збірника. Перш за все – це стаття Сергія Максудова «Демографічні втрати населення України в 1927–1938 роках». Він пише: «Наприкінці 1932 року, тобто саме в той час, коли вибухнув голод, ЦСУ (центральне статистичне управління) цілком припинило публікацію даних про населення. Немає матеріалів ні про чисельність, ні про смертність як по всій країні, так і по окремих республіках».

У 2009 році Український інститут національної пам'яті започаткував Всеукраїнську акцію «Людяність у нелюдяний час» з метою виявлення та вшанування пам'яті добродійців, які в лихоліття Голодомору 1932-1933 рр. допомагали тим, хто голодував, рятували їх від смерті. За час проведення акції на адресу інституту надійшла велика кількість листів зі спогадами врятованих, а також очевидців добродійності. Саме ці матеріали склали основу збірника «Людяність у нелюдяний час». Ви познайомитесь із різними людьми, які сприймали чужу біль, горе як власне, і, відриваючи останню крихту від себе, ділилися з іншими, рятуючи їх від голодної смерті. Один із учасників акції відзначив: «Ці вчинки були героїчними, бо не кожен віддасть останній шматок чужій людині, сам умираючи з голоду».

Продовжують наш огляд публікації українських та зарубіжних авторів з вітчизняних періодичних видань, які висвітлюють різні аспекти цієї трагічної події.

Станіслав Кульчицький у журналі «Світогляд», (№ 6, 2008 р.) опублікував ювілейну статтю «Український Голодомор-33», в якій він говорить про те, що Голодомор був тісно пов'язаний з соціально-економічною ситуацією, яка склалась у Радянському Союзі в першій п'ятирічці (1928–1932 рр.). Він дає розгорнуту панораму подій, які передували голоду тридцятих років в Україні, а також висловлює

особисту думку щодо ролі керівництва Радянського Союзу у цих подіях.

У статті Василя Скуратівського «Де зараз ви, кати мого народу?», розміщеній у журналі «Берегиня» (2002, №4) мова йде про три голодомори, які спіткали Україну у ХХ столітті. Більш детальніше він зупиняється на подіях 30-х рр., стверджуючи, що голодомор в Україні почався з колективізації, а досяг своєї вершини в 1932 – 1933 роках. Автор особисто переконаний, що «усе це зроблено свідомо, заздалегідь сплановано і бездоганно виконано».

У дослідженні Кривоніса М. «Соціальні функції органів «правопорядку» в період Голодомору 1932–1933 рр. в Україні», опублікованому у джерелі «Український історичний журнал» (2004, №1) стверджується факт того, що органи юстиції та правопорядку в Україні в період колективізації та голоду виконували, насамперед, карально-репресивні функції. Автор пише, що «вони стали частиною тоталітарної системи влади, втративши функції захисту соціальних і конституційних прав громадян».

У своїй публікації «Голод у СРСР 1932–1933 рр. та український Голодомор: чи можлива нова інтерпретація?», надрукованій в «Українському історичному журналі» (2005, №3), італійський дослідник, професор новітньої історії Неаполітанського університету, Андреа Граціозі, ґрунтуючись на публікаціях останніх років, робить спробу дати свою інтерпретацію Голодомору в Україні. Автор стверджує, що це була спланована акція керівництва держави не тільки проти українського селянства, а й російського та інших народів Радянського Союзу.

Якщо ви маєте бажання познайомитись з іншими джерелами, в яких розкривається тема Голодомору, то можете скористатись бібліографічним покажчиком «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.», створеним Одеською державною науковою бібліотекою ім. М. Горького за спільним проектом з Фондацією українознавчих студій Австралії.

Анотований довідник «Голодомор 1932 – 1933 років в Україні за документами галузевого державного архіву СБУ» – перше видання

повного переліку всіх розсекречених документів Галузевого Державного архіву СБУ про голодомор 1932 – 1933 років в Україні.

В недалекому минулому, в радянський період, тема Голодомору 1932-1933 років, всупереч усім офіційним заборонам та редакційним пересторогам, знайшла відображення у творчості українських письменників, які безпосередньо були свідками трагедії.

До цієї теми звернулись письменники «розстріляного відродження». Серед них започатківець української прози періоду “розстріляного відродження” – Борис Антоненко-Давидович. Незабутнє враження справляють його “Сибірські новели”, бо це художні документи жорстокої епохи тридцятих років минулого століття. “Протеже дяді Васі”- одна з новел, в якій розповідається про голод тридцятих років в Україні, зокрема про страшні факти людоїдства. Письменник розкриває цю тему на прикладі долі героїні новели, дівчини Насті. Від голоду у неї помутився розум і вона з’їла свого маленького братика, після чого втратила слух та онімїла. За цей злочин дівчина отримала термін ув’язнення. Автор передає її тяжкий фізичний та психологічний стан.

Інший представник “Розстріляного Відродження”, Микола Куліш також звертався у до теми людоїдства, зокрема у драмі «97». Виснажені голодом, селяни поїли усіх тварин, у тому числі і свійських. На фоні цих подій автор вимальовує образи Ларивона, глухонімого сторожа, та його сусідки Орини, вбогої вдови з п'ятьома дітьми. Тривалий голод спровокував у них психічні розлади, наслідком яких став страшний злочин: вони вбивають дітей Орини та здійснюють акт людоїдства. Тодішнє село зображено письменником без будь-яких прикрас, без спрощення, в складній ситуації голоду, насильницької колективізації.

Визнані письменники, які жили на території України, з відомих причин не могли глибоко й відверто висвітлювати та аналізувати цю проблему, але завуальовано та поверхово розповідали про велику трагедію віку. Це стосується, перш за все, творчості Михайла Стельмаха, зокрема, його роману “Чотири броди”. У творі письменник, розповідаючи про важке життя українських селян в цей період, розкриває тему голоду.

Анатолій Дімаров – відомий український радянський письменник. Переживши в дитинстві голод, він змальовував часи примусової колективізації, голоду 1932—1933 рр.,— відрізки історії, на які було

накладено суворе табу. Та редактори й цензура викреслювали цілі абзаци, обривали сюжетні лінії. Насамперед йдеться про його роман «І будуть люди» (1964). Книга цензурою була скорочена на третину. “На п’ять років я був заборонений як письменник! Мене викреслили з усіх планів” – зізнається автор в одному зі своїх інтерв’ю. Герої роману, переживши тяжкі роки голоду, свавілля влади, приниження, залишилися людьми.

Теми голоду 1932-1933 років Анатолій Дімаров торкається і в романі “Ідол”. Зі спогадів головної героїні Софії про свого тата ми дізнаємось про цю трагедію. Коли він приїхав до неї в голодному тридцять третьому році їй здавалось, що вже ніколи не зможе й нагодувати його. “Він аж застогнав, побачивши у неї на столі хліб – справжнісінький хліб, що ріс, колосився на ланах, дбайливо посіяний селянськими руками, а потім зник, невідомо куди, і тепер ті руки пухли та сохли від голоду...”. В деяких епізодах цього твору говориться про те, як голод призводить не тільки до змін фізіологічного, а й психологічного стану людини.

Не можна не згадати про творчість письменників-представників літератури української діаспори. Проживаючи за межами України, вони мали більше можливостей правдиво зображати та глибше аналізувати голодні 30-ті роки 20 століття. – Серед них: Улас Самчук,

Роман “Марія” Улас Самчук написав безпосередньо по гарячих слідах страшної катастрофи. Автор присвятив твір “Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932-1933”. У творі з документальною точністю змальовано жахи голодної смерті. Тут йдеться про тотальне винищення українського селянства в 30-х роках, витравлення з нього власника, господаря, годувальника. Забирали все: молотарки, пашню, худобу, коней, хліб. Насильно заганяли в „комунії” та „совхози”. На колись родючих землях тепер „буяли катлаті бур’яни”, під осінніми дощами гнило зібране збіжжя. Люди перетворилися на „опухлі”, „охлялі” постаті.

Василь Барка – представник української діаспори у Сполучених Штатах Америки, ім’я якого тривалий час не згадували в Україні. Письменник сам пережив голод і бачив на власні очі жахи

канібалізму, тому всенародну трагедію 1932-1933 років правдиво відтворив на сторінках роману “Жовтий князь”. Головна увага автора зосереджується на тих, хто вирощував зерно, і хто його відбирав. З невичерпним горем і співчуттям В. Барка розкриває характер селян-гречкосіїв. Він розповідає про справжніх мучеників – родину Катранників, в яку входить голод, поступово руйнуючи звичний селянський побут, ламаючи усталений віками ритм важкої хліборобської праці. Хліборобство перестає бути сенсом життя й перетворюється в омріяне недосяжне благо, гасить внутрішній вогонь душі й насамкінець запановує повновладно темрявою — справді жовтим князем.

Тодось Осьмачка – також представник літератури української діаспори. Його роман „План до двору” був написаний у 1950 році.

Суть «плану до двору» зводилась до того, що родині, до якої він доводився, наказували покинути свою хату в чім стоїш і більше вже ніколи до неї не повертатися! В одну мить люди ставали безправними і бездомними. За найменший протест – заслання всієї родини до Сибіру чи далекої Півночі. На перших порах таким чином поводитись із заможними селянами, так званими “куркулями”, потім брались за середняків, а опісля й за бідняків. Хто впустив нещасних переночувати хоч одну ніч, той сам підлягав покаранню за формулою “план до двору”. Роман став часткою художнього літопису українського села того періоду, коли примусова колективізація, страшний голод та масові репресії руйнували його не лише фізично, а й морально. Він відтворив широку панораму нищення українського села під час і після голоду 1932-1933 років. Таким чином ми з вами розглянули різні джерела, присвячені темі Голодомору: документально-історичні видання, періодичну літературу, художні твори. Вони всі з різних боків висвітлюють цю складну тему: причини голоду, перебіг та наслідки.

Людська пам’ять так влаштована, що завжди намагається викреслити найбільш тяжкі спогади. Це допомагає жити сьогоденням як окремій людині, так і цілому суспільству, дає змогу з більшою надією вдивлятися у майбутнє. Ми не повинні забувати своєї історії, зберігаючи в серці як світлі, так і сумні її події. Та як би ми не жахались трагічних моментів минулого нашої держави, як би не почували біль за усіх, хто загинув у роки панування голоду тридцятих,

слова маленької дівчинки з роману Василя Барки «Жовтий князь» повинні надихнути нас своїм оптимізмом: «... жити треба на цій землі, як сонце, несучи світло і любов людям».

Дякуємо за увагу!